

מבוא: החוק הבינלאומי ודיני המלחמה מקדישים התייחסות נרחבת להגדרת הכללים המגדירים את זכויותיהם של אזרחים בלתי-מעורבים במלחמה. החוקים שנוסחו לאורך המאה ה-20 ובמיוחד לאחר מלחמת העולם ה-2 מגדירים כי במצבים מסוימים פגיעה באזרחים היא חוקית¹, כל עוד ניתן להצדיק אותה מבחינת חשיבות הפעולה הצבאית. אחד האיסורים החמורים ביותר שמגדיר החוק הבינלאומי הוא לגבי שימוש באזרחים כ"מגן אנושי"².

גם לאחר שנוסחו האמנות והחוקים הללו נמשכו ברחבי העולם מקרים שבהם נגרמה פגיעה קשה באזרחים בלתי-מעורבים. לפעמים קרה הדבר כיוון שהארגונים האלימים השתמשו באזרחים כ"מגן אנושי" ובמקרים אחרים נבע הדבר מכך שהמדינות הפעילו כוח צבאי מוגזם שגרם לנפגעים אזרחיים רבים³.

מדינת ישראל כבשה את שטחי יהודה, שומרון ועזה ב-1967, בשטחים אלה ישנה אוכלוסייה אזרחית גדולה ובתוכה מעורבים ארגונים עוינים ופעילים שלהם המבצעים פעילות חבלנית. לאורך השנים ביצעה ישראל פעולות רבות נגד הארגונים העוינים, כאשר במקרים רבים הפעולה גרמה גם לפגיעה באזרחים בלתי-מעורבים. בחלק מהמקרים גרמו הפעולות להתנגדות בינלאומית, ובמקרים אחרים הגיעו הדברים לדיונים בבג"ץ בישראל⁴.

בעבודה זאת התמקדתי בפעולה של ישראל המכונה "נוהל שכך" שעליה התקיים דיון מתמשך בבית-המשפט, עד שהיא נאסרה באופן מוחלט.

"נוהל שכך" ונוהל "אזהרה מוקדמת" קבעו כי חיילי צה"ל המבקשים לעצור פלשתיני החשוד בפעילות חבלנית עוינת רשאים להסתייע בתושב פלשתיני מקומי כדי לתת התראה מוקדמת לחשוד ולמנוע פגיעה בו ובבני ביתו⁵.

המתנגדים לשיטת הפעולה הזאת טענו כי יש בה עבירה חמורה על החוק הבינלאומי, משום שהתושב המקומי משמש למעשה כ"מגן אנושי". הצבא טען להגנתו כי השימוש בתושב הוא דווקא יישום של החוק הבינלאומי המחייב להעביר לאזרחים אזהרה מוקדמת כדי לצמצם את מספר הנפגעים ולהימנע מפעולה אגרסיבית ורחבה יותר⁶.

בעבודה זאת אנתח את המקרה מבחינה משפטית ואציג את מסקנותיי תוך התייחסות גם למספר דוגמאות של שימוש באזרחים במלחמות בעולם.

¹ ארז זיונץ ורוני ברט, **התאמת דיני הלחימה לעימותים נמוכי עצימות**, עדכן אסטרטגי, כרך 11 גיליון 2, אוקטובר 2008, עמ' 25-34

² **אמנת ג'נבה הרביעית**, סעיף 751(7) לפרוטוקול הראשון, 1949

³ אסא כשר ועמוס ידלן, **כיצד לקבוע את הנורמות הראויות של הלחימה במצבים חדשים**, צבא ואסטרטגיה, כרך 5 גיליון 1, אפריל 2013, עמ' 79-97

⁴ אביחי מנדלבלית, **לוחמת משפט – החזית המשפטית של ישראל**, צבא ואסטרטגיה, כרך 4(1), מאי 2012, עמ' 47-52

⁵ בג"ץ 3799/02, **עדאללה ואחרים נגד אלוף פיקוד מרכז וממשלת ישראל, עתירה למתן צו על תנאי וצו ביניים**, אוקטובר 2005

⁶ בג"ץ 3799/02, שם

ניתוח משפטי – המקרה של "נוהל שכן" ו"נוהל אזהרה מוקדמת": כאמור הנושא של שימוש באזרחים במלחמה הוא נושא נרחב מאד, בחלק זה נקיים דיון ספציפי במקרים של "נוהל שכן" ו"נוהל אזהרה מוקדמת" שבגינו התנהל דיון משפטי מתמשך בין השנים 2002-2005. בהמשך אציג את הטיעונים בעד ונגד השימוש באזרחים בסוג כזה של פעילות ולאחר מכן אציג את מסקנותיי.

"נוהל שכן" ו"נוהל אזהרה מוקדמת"

בחלק הקודם הצגתי את הפעולות העיקריות שביצעה ישראל כנגד אזרחים פלשתינאים ואשר יצרו מחלוקת משפטית במבחן החוק הבינלאומי.

בשנת 2002, שנה וחצי לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה וחידוש הפיגועים חזר צה"ל לפעול בתוך הערים הפלשתינאיות. כתוצאה מכך גבר מאד החיכוך המחודש בין הצבא הישראלי לבין האוכלוסייה האזרחית שהמחבלים המבוקשים חיו בתוכה.

על-פי הידוע צה"ל החל לעשות שימוש ב"נוהל שכן" במהלך מבצע "חומת מגן" שהתרחש באפריל 2002. מבצע "חומת מגן" היה פעולה צבאית גדולה בה נכנס צה"ל לראשונה למרכזי הערים הפלשתינאיות לאחר שנים רבות בהן נמנע לעשות זאת.

על-פי ההערכות עד שנת 2005 בה אסר בג"ץ באופן מוחלט לעשות שימוש בנוהל, עשה צה"ל שימוש ב"נוהל שכן" 1,200 פעמים. בנוהל נעשה שימוש לא רק במעצרים, אלא גם לפני כניסה לעמדות חדשות שתפס הצבא וסריקת חפצים שהיה חשש שהם ממולכדים.

בחודש מאי 2002 הוגשה לראשונה עתירה לבג"ץ כנגד השימוש שעושה צה"ל בתושבים פלסטיניים כ"מגן אנושי" או כבני ערובה באמצעות הפעלת הנוהל המכונה "נוהל שכן".

שיטת הפעולה יושמה במקרים בהם מחבלים מבוקשים התבצרו בביתם. במצבים כאלה שלח צה"ל תושב מקומי והורה לו לנקוש בדלת הבית הנצור ולבקש מהתושבים הנמצאים בפנים לצאת מהבית ולהסגיר את עצמם לצבא.

ישנם קצינים הטוענים כי השימוש בנוהל לא היה "המצאה" חדשה אלא למעשה שחזור של שיטה בה השתמשו בתקופת האינתיפאדה הראשונה. הנוהל מופעל במקרים בהם הצבא מכתר בית בו על-פי ההערכות נמצא מחבל חמוש. במצב כזה מבקשים מעובר אורח או קרוב משפחה לנקוש בדלת ולהודיע ליושביו כי הצבא מכתר את הבית והם מתבקשים להיכנע⁷.

העתירה נידונה במשך שלושה חודשים ובחודש אוגוסט הוציא בג"ץ צו מניעה זמני שאסר על צה"ל להמשיך לבצע את הנוהל למשך מספר חודשים.

בעקבות העתירה צה"ל התחייב להפסיק לחלוטין את השימוש באזרחים כ"מגן חי" מפני ירי. לגבי הנוהל המכונה "נוהל שכן" גיבש הצבא נוהל פעילות חדש המכונה "נוהל אזהרה מוקדמת" שכלל מגבלות לגבי השימוש בתושבים מקומיים. הנוהל המעודכן והמפורט הוצג לבית-המשפט וקיבל את אישורו.

⁷ פרנקל רן, **נוהל שכן: חלופות, שיקולים מבצעיים**, e-mago (פורסם ב-11 ליוני 2005), <http://www.e-mago.co.il/Editor/actual-490.htm>